

Die konvensie van Sandrivier as die afsluiting van die Groot Trek

**JMG Storm
Silverton**

Abstract

The Sandriver Convention as the termination of the Great Trek

The participants of the Great Trek had a clear and well sighted goal: To erect and build a free and sovereign state. In 1851, when the British had to fight wars against the Xhosas as well as against the Basutu, Andries Pretorius, leader of the Voortrekkers in the Transvaal, forced the English government to recognise the territory north of the Vaalriver as independent. It happened on the 17th January 1852 when the Sandriver Convention was signed. Here, the major goal of the Great Trek was achieved, when the first Voortrekker state, recognised by the British and known as the Zuid Afrikaansche Republiek, was born.

DIE VOORTREKKERIDEAAL

Die Groot Trek was 'n doelbewuste soeke na 'n nuwe volksbodem waar die volkslewe onder 'n eie regering in vryheid kon groei en gedy.

Die Voortrekkers was Afrikaners, hoofsaaklik boere, vanuit die Oos- en Noordoosgrens van die Kaapkolonie wat deur verskillende omstandighede tot verhuising gedwing is. Omdat die Britse owerheid ten spyte van die etnologiese, godsdienstige, kulturele, maatskaplike en beskawingsverskille dieselfde verhoudingsbeleid op die Kaapkolonie afgedwing het as wat vir die Wes-Europese beskawing praktiese politiek was, het daar 'n ernstige vertrouenskrisis tussen die Afrikaner-grensboer en die Britse owerheid ontwikkel. Hiermee saam het die ellendige ekonomiese lewenstoestand bygedra tot gegriefdheid, frustrasie, irritasie

en ontevredenheid van die Grensboer en dit het uiteindelik aanleiding gegee tot wantroue.

Wantroue in die regering wat toelaat dat hulle verlore vee in die besit van Xhosastropers en ander rowers bly; wantroue in die regering se verdraagsame en onrealistiese houding teenoor die grensstamme. Daar was wantroue in die regering se bereidwilligheid en vermoë om hulle te beskerm of hulle besittings te waarborg, wat onvoldoende troepe vir hulle verdediging beskikbaar gestel het, wat hul kruivoorraad in gevaarlike tye beperk het en wat blykbaar onverskillig gestaan het teenoor die ruïnering en uitwissing van die blanke grenspionier. Daar was wantroue in 'n regering wat hulle huishoudelike dissipline oor werknemers ondermyn en dit oorgedra het aan moeilik bereikbare magistrare, in die morele kode van 'n regering wat hulle gekul het met hulle slawekompensasiegelde, in 'n regering wie se plaaslike amptenare onvoldoende en of onmatig of onwillig was om hulle belange te behartig en die grensadministrasie in chaos laat verval het. Daar was wantroue in 'n regering wat hulle in 'n toestand van onsekerheid, onveiligheid, onrus en vrees gedompel het en hulle weerloos teenoor hulle fisieke en ideologiese vyande gelaat het (Duvenhage 1981: 19).

Die Voortrekkers was dus mense wat hulle in 'n krisis bevind het en voor 'n onsekere toekoms gestaan het. 'n Keuse tussen voortbestaan en ondergang moes, volgens hulle insigte, gedoen word. En voortbestaan het beteken om weg te kom onder Britse gesag. Hulle het getrek met 'n bewuste afwerping van die Britse onderdaanskap ten doel en met die ideaal om buite die grense van die Britse gebied 'n nuwe volksplanting met 'n eie regering in 'n eie staat te stig.

Hierdie doel en ideaal blyk duidelik uit die tydgenootlike bronne rondom die Groot Trek.

So skryf Piet Retief in sy bekende *Manifesto* soos volg: 'We quit this Colony under the full assurance that the English government has nothing more to require of us, and will allow us to govern ourselves without its interference in future.'

Ook Hendrik Potgieter het hom ten sterkste uitgelaat teen die oorheersing van 'n Britse owerheid. In 1841 rig hy die volgende skrywe aan Andries Pretorius: 'Ik wil my onder geen Brit, nog onder geen mogeheid in de waereld onderwerpen .. en ben geen Brit, zo hoop en vertrou ik het ook nooit te moogen worden ...'

By die Voortrekkers self was daar geen twyfel nie dat hulle onmiddellik na hulle vertrek uit die Kaapkolonie opgehou het om Britse onderdane te wees en dat hulle 'n vrye en onafhanklike volk geword het wat die volste reg gehad het om 'n eie staat te vorm. So het die Natalse Volksraad self in 1841 verklaar:

Wij hebben aanstonds, na wij Haare Majesteits grondgebied in Zuid-Afrika verlaaten hebben onze onafhankelijkheid gepubliceerd en hebben van dien tyd af tot nu als een onafhankelijke volk gehandeld, ons zelf bestierd na onze eigene wetten en bygevolgd opgehouden Britische onderdanen te zijn (VA 11-10-41 Pietermaritzburg).

Hierdie idealistiese gemeenskapsmotief is ook met helderheid en insig vertolk deur die Volksraad van Lydenburg in 'n brief aan *De Oude Emigrant* van 3 April 1860. In hierdie brief word verklaar dat hulle getrek het

om evanals onze voorgeslachten en alle Europeesche natien voor ons gedaan hebben, een eigen land, en een eigen regeringsvorm te bekomen en op te rigten, en om ons daardoor vrij te houden van alle wetten en gewoonten van andere natien, die met ons geweten en nationaal gevoel strijdig en in ons oog onbehoorlik zyn ...

Ons kan dus saamvat deur te sê dat die Groot Trek in sy wese die eerste groot mobilisasie van 'n deel van die Afrikanervolk was met die weloorwoë en goedbegrepe doel: *Die stigting en uitbou van 'n vrye en staatkundig onafhanklike staat, waarin hulle volgens eie tradisies en onder eie wette kon leef.*

OP PAD NA DIE IDEEAAL

Die Trekkers het spoedig, reeds in Desember 1836, aan die Trek 'n georganiseerde grondslag gegee. Op 2 Desember 1836 word 'n Burgerraad van sewe lede gekies met Gerrit Maritz as president en Hendrik Potgieter as leier-kommandant.

Teen April 1837 het die behoefte ontstaan dat nuwe bestuursreëlings getref moes word, want naas die trekke van Maritz en Potgieter het onder andere ook die trekke van Retief en Uys hulle ook in die omgewing van Blesberg bevind. Dit het gebeur op 'n volksvergadering wat gehou is op Maandag, 17 April 1837 in die laer van Maritz. Op daardie vergadering is Piet Retief tot goewerneur en hoofkommandant verkies en Maritz tot magistraat en president. By hierdie geleentheid word 'n nuwe bestuursliggaam deur die Voortrekkers gekies wat as die Raad van Politie

bekend sou staan. Hoewel daar verskillende trekgeselskappe was, elk met sy eie leier, moet die verkiesing van 'n eie regering gesien word as die aanduiding dat die Voortrekkers die gemeenskaplike nie op die agtergrond gestoot het nie.

Met die totstandkoming van hierdie tweede bestuur of regering van die Voortrekkers word die Groot Trek op 'n vaste grondslag geplaas wat eers wesenlik sou verander met die totstandkoming van die Republiek Natalia. Hierdie vergadering van 17 April 1837 is dus 'n baie belangrike datum in die geskiedenis van die Suid-Afrikaanse staatkunde. Hier word binne vier maande vir die tweede keer deur die Trekkers besluit en bekragtig dat hulle 'n vrye, onafhanklike volk is met eie regeringsinstansies wat los staan van die Kaapse koloniale bewind. As onafhanklikes sou die tweede groot doelwit nou nagestreef word: 'n eie vaderland.

STRUIKELBLOKKE OP DIE WEG

Verskeie faktore het egter bygedra dat sowel 'n eendragtige optrede as 'n gelykmatige nasionale ontwikkeling gerem is. Dit was die partyskappe, groeppvorming en faksies wat hoofsaaklik rondom die trekrigting en die aanvaarding van die regering (Raad van Politie) ontstaan het.

Met betrekking tot die eindbestemming van die Trek, was dit van die begin af duidelik dat Potgieter die binnelandse hoëveld en die noorde as bestemming in die oog gehad het. Met die Portugese aan die oostelike hawens sou die nodige handelsbetrekkinge aangeknoop word, terwyl die hawens terselfdertyd die begeerde onafhanklikheid met die buiteland sou verseker. Retief, Maritz en Uys daarenteen, het die oog gehad op die ontvolkte wêreld tussen die Unzimvubu- en die Tugelariviere in Natal. Nie alleen het die skone streek met sy gesonde klimaat gelok nie, maar Retief wou die handelsbetrekkinge handhaaf met die Kolonie en Port Natal sou as die hawe die nodige verbindingskanaal met die buitewêreld vorm.

Die onsekerheid het 'n ruk geduur. Eindelik het hulle ooreengekom om eers na Natal te trek en hulle daar van 'n seehawe te verseker. Ook Potgieter het ingestem om saam met die res na Natal te trek, sonder om egter sy aansprake op die binneland en die noorde te laat vaar. Teen die begin van Augustus 1837 was die hele trek in beweging ooswaarts.

In verband met die aanvaarding en gehoorsaamheid aan die verkose regering het daar ook spoedig probleme opgeduik. Die eerste openlike teken van verset het gekom toe die Uys-groep, saam met enkele ander persone, op 14 Augustus 'n verklaring uitgereik het waarin hulle onder meer sê dat hulle besluit het om hulle nie te onderwerp aan enige wette tot sover ingestel nie. Retief het sy bes gedoen om die geskille te besweer. Op 13 September is 'n laaste groot volksvergadering gehou.

Potgieter en Uys was teenwoordig en die onenigheid is bespreek maar nie uit die weg geruim nie. Die Trek is verder na Natal sonder dat die gewenste eenheid in leiding en bestuur bereik is (Duvenhage 1987: 140).

'n Verdere probleem wat die onafhanklikheid van die Trekkers sou strem, was die nie-blanke gevaar. Die landsverhuisers was as 't ware vasgevang tussen die twee sterkste stamme in Suidelike Afrika, naamlik die Matebele en die Zoeloes. Alhoewel die Voortrekkers reeds 'n slag met die Matebele afgereken het tydens die eerste strafekspedisie, wat gevolg het na die slag van Vegkop, was hulle mag ver van gebreek. Deur nie die Matebele totaal te verslaan het nie, sou die Voortrekkers bedag moes wees teen die wraak wat Silkaats sou wou neem. Aan die ander kant het die Zoeloes onder Dingaen hulle koms met agterdog en vrees bejeen. Die Zoeloenasie se pad was met bloed bevek en die Trekkers het besef dat hulle toekoms en eindbestemming in Natal alleen vreedsaam sou verloop as die Zoeloe-koning dit sal wil.

Laastens maar baie belangrik op hulle pad na onafhanklikheid, was nog steeds die mag van Groot Brittanje wat nie sy aanspraak op die onderdaanskap van die Trekkers wou laat vaar nie. So het die koloniale owerheid reeds in 1836 die ondoeltreffende maar tog kommerwekkende *Cape of Good Hope Punishment Act* uitgevaardig wat aan Britse magistrats jurisdiksie verleen het oor Britse onderdane in onbesette gebiede en daarop aangedring het dat die emigrante Britse onderdane bly tot op die 25ste Suiderbreedtegraad.

TYDELIKE SUKSES

Terwyl Retief sy mense die Drakensberge af Natal in gelei het, het Hendrik Potgieter die Matebelevolk onder Silkaats verslaan en Transvaal en die Noord-Vrystaat vir bewoning deur die Voortrekkers beveilig. Retief het ook met sy besoek aan Dingaen vir hom en sy volgelinge 'n toesegging van grond van Dingaen verkry onder sekere voorwaardes. Dit is egter bekend hoe Retief op 6 Februarie 1838 in Dingaen se hoofstad vermoor is en hoe daarop die moorde op die Voortrekkers by Bloukrans en Boesmansrivier gevolg het. Na die moord op Retief wou die Trekkers onder Uys en Potgieter die Zoeloes gaan straf, maar hierdie tog het uitgeloop op die drama en neerlaag by Italeni. Potgieter, nooit besonder geheg aan Natal nie, het, noudat die vinger verwykend na hom gewys is as verantwoordelik vir Uys se dood en die neerlaag by Italeni, weer koersgevat na die hoogland wes van die Drakensberge. Kort voor die slag van Bloedrivier is Potchefstroom deur hom aangelê. Die gemeenskap is deur 'n raad, die *Raad van Potgieter*, bestuur (Muller 1968: 148).

Na Retief se dood moes daar in Natal nuwe bestuursreëlings getref word. Dit gebeur in Maart 1838 as 'n *Volksraad* tot stand kom bestaande uit 24 lede wat amptelik bekend staan as die *Raad van Representanten van het volk*. Ook is 'n grondwet opgestel wat in kort die *Regulaties en instructies* genoem is.

Hierdie Volksraad van Natal het die ganse Voortrekkergemeenskap as 'n eenheid beskou; ook die grondgebied ten weste van die Drakensberg, sowel suid as noord van die Vaalrivier. Dit wil sê ook die gebied wat Potgieter en sy Raad bestuur het, is as deel van die Republiek van Natalia gereken. Hoewel baie van die Trekkers in Natal 'n aandeel gehad het in onderwerping en verdrywing van die Matebele, het die Volksraad van Natal egter nie in die gebied ten noorde van die Vaalrivier ingemeng nie. Potgieter is in vrede gelaat om sy volgelinge te regeer (Storm 1984: 83).

Een van die eerste probleme waaraan die Volksraad van Natalia na die slag van Bloedrivier aandag moes gee, was 'n Britse besetting van die hawe van Port Natal. Hierdie Britse troepemag het op 4 Desember 1838 daar aangekom, gestuur deur goewerneur Napier sonder magtiging uit Engeland, om sogenaamd die inboorlinge te beskerm en bloedvergieting te voorkom. Die Volksraad het op 12 Desember hierteen geprotesteer, maar majoor Charters het uit naam van die Koningin voet by stuk gehou. Hy was bereid om die ammunisie waarop hy by sy koms op beslag gelê het slegs terug te gee op voorwaarde dat dit vir verdediging gebruik sou word. Dit is van Voortrekkerkant geweier, omdat die aanvaarding van enige voorwaardes 'n erkenning van Britse gesag sou beteken wat weer kon lei tot Britse onderdaanskap. *Die ontkenning van Britse onderdaanskap sou onverbiddelek volgehou word, tot die stryd in 1852 by Sandrivier in hul guns beslis sou word* (Kruger 1965: 218). Gelukkig sou hierdie besettingsmag Port Natal 'n jaar later verlaat.

'n Tweede probleem waaraan ook dadelik aandag gegee is na die slag van Bloedrivier, was om die onenigheid met Potgieter uit die weg te probeer ruim. Twee maande na Bloedrivier het Andries Pretorius vir Potgieter gaan besoek. Hoewel Pretorius daarin geslaag het om die kwade gevoelens wat Potgieter teen die Trekkers in Natal gehad het, te demp, en selfs van Potgieter 'n belofte van samewerking verkry het, het die verhouding tussen Potgieter en die Natalse Volksraad in die daaropvolgende maande nie eintlik verbeter nie. Waarskynlik was dit nie soseer die kwade gevoelens wat Potgieter weerhou het om met Natal saam te werk nie, maar eerder 'n vrees dat so 'n stap die hele Voortrekkerrepubliek kon benadeel en hulle onafhanklikheid in gevaar kon stel indien Brittanje Natal sou annekseer. As in gedagte gehou word dat majoor Charters in Desember 1838 Port Natal beset het en beslag gelê het op die militêre voorrade van die Trekkers aldaar, kon daar rede vir so 'n vrees gewees het.

Gedurende 1840 het die Natalse Volksraad besluit om die publiek 'n versoekskrif te laat teken om te vra dat Potgieter hom met Natal moet verenig. Hierdie verenigingsbeweging het sukses gehad, want op 3 September 1840 was daar 'n brief van Casper Kruger, die voorsitter van Potgieter se Raad, waarin die Potchefstromers laat blyk het om onder *billijke skikkingen* met Natal te verenig (Liebenberg 1977: 111). Die Natalse Volksraad het hierop 'n deputasie, bestaande uit Andries Pretorius en GR van Rooyen, na Potchefstroom gestuur om oor vereniging te onderhandel. Op 16 Oktober 1840 is 'n akte van vereniging onderteken waarin bepaal is dat daar van die datum af nie meer twee *maatschappije* om die emigrante sou wees nie, maar slegs een. Verder is in die ooreenkoms bepaal dat Pietermaritzburg die hoofstad van die *Verenigde Burgerij* sou wees en dat die Volksraad daar sitting sou neem. Die mense aan die westekant van die Drakensberge, dit wil sê die Potchefstroom-groep, sou die reg hê om twaalf lede van die volksraad te kies waarvan minstens drie elke keer die sitting op Pietermaritzburg sou moes bywoon. AWJ Pretorius sou as *Hoofbestierder* optree vir die hele volksplanting in die *Distrek Natalia* en AH Potgieter sou die bestuurder van die *Distrek Potchefstroom* wees, terwyl albei *hunnen instruksie by de Volksraad moeten ontvangen*.

In Februarie 1841 het Hendrik Potgieter en Casper Kruger in Pietermaritzburg aangekom om die sitting van die Volksraad by te woon. Ten tye van hierdie sitting is besluit dat die twaalf volksraadlede van Agter Drakensberg 'n Adjunk Raad te Potchefstroom sou vorm, sodat alle sake wat die gebied raak eers daar deur die Adjunk Raad behandel sou word. Hulle besluite sou dan van tyd tot tyd aan die Volksraad in Pietermaritzburg voorgelê word vir goedkeuring. Daar is egter beklemtoon dat *'t volstrek moet worden verstaan dat gemelde Adjunck Raad niet zal worden beschoud als een separaat lichaam maar wel als een gedeelte van deeze Raad sitting houdende in commithe*.

Uiteindelik het dit gelyk of die Voortrekkers die gekoesterde ideaal van vryheid en onafhanklikheid bereik het. Beide gebiede, Transvaal en Natal, wat deur verskillende Trekkeleiers as die woonruimte vir hulle volgelinge begeer is, is vir die beskawing oopgestel. En oor beide gebiede het die Voortrekkervlag gewaai onder 'n verenigde Volksraad - maar weer eens sou Brittanje 'n einde maak aan die swaar verworwe ideaal.

DIE ANNEKSASIE VAN NATAL EN DIE TRANSORANJE

Ofskoon die Britse regering, hoofsaaklik vanweë finansiële oorwegings, nie begerig was om Natal kort na die Groot Trek te annekseer nie, was dit ook nie bereid om die onafhanklikheid van die Voortrekkers te erken nie. Vandaar dat herhaalde

versoeke deur die Natalse Volksraad om amptelike erkenning en samewerking deur sir George Napier, die Britse goewerneur, afgewys is. Dit doen hy omdat hy die emigrante as *misguided and erring British subjects* sien, en omdat *the queen cannot acknowledge a position of her own subjects as an independent republic* (Bird s a: 644).

By die beantwoording van die vraag waarom die Britse regering so lank aanspraak kon maak op die onderdaanskap van die Voortrekkers moet mens in gedagte hou dat daar destyds nog op die ou feodale beginsel van die leenheerseed gestaan is, wat bepaal het dat niemand sy vaderland mag afwerp nie en dat niemand die ryk waarin hy woon, mag verlaat nie. (*Nemo potest exuere patriam* en *Exeat regno* - vgl Malan, Voorwoord.)

Aan hierdie weifelende beleid kom daar op 2 Desember 1841 'n einde as Napier per proklamasie verklaar dat die Trekkers in Natal, Britse onderdane was en nie die reg het om op onafhanklikheid aanspraak te maak nie, dat hulle nie die reg daartoe sal kry nie, en dat hy die militêre besetting van Port Natal gaan hervat (Bird s a: 658). Dit was veral die nie-blanke beleid van die Voortrekkers en die vrees dat vreemde moondhede die Britse oppergesag in Suidoos-Afrika kon ondergrawe wat die deurslag gegee het vir Napier se proklamasie.

Gedurende Mei 1842 het Napier sy woorde in dade omskep deur kaptein TC Smith en 250 manskappe na Port Natal te stuur. Die reaksie van die Voortrekkers was om Natal te verdedig. Nadat Andries Pretorius die Engelse by Congella teruggeslaan het, het hy Smith in sy kamp beleër. Onderwyl Smith en sy manskappe hardnekkig weerstand gebied het, het Dick King, 'n Engelse inwoner van Port Natal, te perd na Grahamstad gejaag om hulp te ontbied. Laat in Junie 1842 het 'n Britse ontsettingsmag onder Cloete by Port Natal geland en die Boere se militêre weerstand beëindig.

Op 15 Julie 1842 het die Volksraad van Natal oorgegee, maar met sy werksaamhede voortgegaan. Eers in Desember 1842 het die Imperiale Regering toestemming tot anneksasie verleen, wat aan Napier die geleentheid bied om op 12 Mei 1843 Natal as 'n Britse kolonie te verklaar. Die Volksraad sou voorlopig nog bly funksioneer totdat Britse beheer en bestuur op 'n beter en stewiger grondslag geplaas kon word. Op hierdie basis het die Volksraad, onder toesig van 'n Britse Kommissaris, regeer tot 4 Desember 1845 wanneer Luitenant-Goewerneur Martin West in Natal aankom en alle regeringsmagte oorneem.

Die Adjunkraad van Potchefstroom was nie teenwoordig toe die Natalse Raad op 15 Julie 1842 oorgegee het nie. Daarom het die Adjunkraad op 1 en 25 Oktober 1842 geskryf en sy misnoë te kenne gegee om langer aan die Volksraad in Natal onderworpe te wees. Die toestand was egter nie vir hulle duidelik nie. Daarom het vyf Potchefstromers, naamlik FG Wolmarans, PF Strydom, P du Preez, H van der

Merwe en H van Staden in Augustus 1843 hulle as lede van die Volksraad laat insweer om saam met die Natallers die proklamasie van 12 Mei 1843 met die Britse Kommissaris in Natal, Henry Cloete, te bespreek. Vir bogenoemde persone het dit gegaan of die Winburg-Potchefstroom distrik deur die proklamasie geraak sou word. Cloete het hulle verseker dat die Drakensberge die grens sou vorm en dat die gebied wes van die Berg nie onder Britse gesag sou val nie. Hierdie versekering het die gevolg gehad dat die vyf verteenwoordigers van die Adjunkraad hulle aan die Volksraad van Natal onttrek het. Hierdie vyf persone het dan ook nie die dokument van oorgawe op 8 Augustus 1843 onderteken nie en het dus geen deel aan die onderwerping aan die Britse gesag gehad nie.

Die Potchefstroomse Adjunkraad het nou selfstandig opgetree en is tot 'n Burgerraad omskep. Op 3 Oktober het Potgieter ook aan Cloete kennis gegee dat die anneksasie van Natal nie deur hom en sy mense aanvaar is nie, en nie daardeur gebind word nie. Hulle wil leef *als vrij geboren burgers, want alle naasies zijn vrij en goed waar zij wil; em wij al vrij geboren hopen ook onafhankelijk en vrij ons eigene saaken te bestieren en zullen trachten om met alle nasies in vrede te leven en begeeren wat alle vrij te handelen in billikheid* (Souter versameling). Op 9 April 1844 het hierdie Burgerraad die Voortrekkerrepubliek opnuut gekonstitueer en in Potchefstroom 'n grondwet opgestel wat as die *Drie-en-dertig artikelen* bekend gestaan het.

Onderwerping aan Britse gesag in Natal het nie beteken dat die Trekkers as lojale Britse onderdane in Natal bly woon het nie. Baie het in die jare 1842-1847 na die Vrystaat en Transvaal verhuis, omdat die gebiede nie inbegrepe was in die anneksasie van Natal in Mei 1843 nie. So het ook Andries Pretorius Natal in 1848 verlaat om hom in Transvaal te gaan vestig, nadat hy alle hoop laat vaar het om onder 'n Britse regering 'n eerbare en rustige lewe te kon leef.

Vir die Boere in die Vrystaat het daar net so 'n groot skok gewag. Ook hierdie gebied, die gebied tussen die Oranje- en die Vaalrivier, sou spoedig Britse gebied word. Dit het gebeur op 3 Februarie 1848 toe Sir Harry Smith, nuwe goewerneur aan die Kaap die *Oranjerivier sowereiniteit* vir Engeland annekseer.

Die Afrikaners wat gedurende die veertigerjare van die vorige eeu die Vrystaat bewoon het, was op politieke gebied nie 'n eenvormige groep nie. 'n Aansienlike aantal trekboere, waarvan party al voor die Groot Trek in die suidelike Vrystaat gewoon het, het hulleself steeds as Britse onderdane beskou. As leier het hulle MA Oberholster gehad. Noord van die Modderrivier en in die Winburgstreek het hoofsaaklik die Voortrekkers gewoon. Anti-Engels in gesindheid het hulle onder leiding van hulle leiers, Jan Mocke en Jan Kock (van Bloemfontein), staatkundig met hulle geesgenote in Potchefstroom geskakel. Twee ander volksgroepe, die Griekwas onder Adam Kok en die Basoetoes onder Mosjesj, met wie die Britte albei sogee-

naamde *verdragstate* aangegaan het, het op dele van die Vrystaat aanspraak gemaak. Grondtwiste en rusies tussen die onderskeie groepe en Smith se afleiding dat die verdragstate misluk het, het bygedra tot sy besluit om die Vrystaat te annekseer. Hierdie anneksasie was in stryd met die amptelike Britse beleid van geen uitbreiding en die voorkoming van groter finansiële uitgawes in Suid-Afrika. Nogtans het die Imperiale owerheid dit aanvaar.

Vir die Voortrekkers waarvan baie Natal so pas verlaat het, was dit 'n groot skok. Dit het beteken dat die Vaalrivier as Britse grenslyn deur die Voortrekkerrepubliek van Potchefstroom-Winburg gesny het, en dat die Voortrekkers alweer staatkundig verdeel is. Daarby het hulle ook die oudste Voortrekkergrond verloor. Andries Pretorius se poging om die Soewereiniteit te herower het misluk deurdat hy op 29 Augustus 1848 deur Smith by Boomplaas verslaan is (Venter 1985: 63).

DIE IDEAAL VERWESENLIK

Die gebeurtenis van 1848 het die Transvaalse Voortrekkerbevolking versterk en tot groter politieke enigheid gedwing. Op die politieke terrein van die dae was daar veral drie kragte: Andries Hendrik Potgieter, die pionier van Transvaal, nu woonagtig te Zoutpansbergdorp in die verre noorde van Transvaal; die Origstadse Volksraad en Andries Pretorius wat as amptelose burger na Transvaal gekom het. Andries-Ohrigstad is in 1845 ook deur Potgieter aangelê in 'n poging om nader aan die Portugese hawens te kom asook om die trefkrag van die *Punishment act* heeltemal te ontwyk. Die nuwe dorp het honderde Trekkers uit verskeie streke aangelok, veral vanuit Natal. Die baie nuwe intrekkers het egter vir hoofkommandant Potgieter 'n leiersprobleem veroorsaak, want hy is deur ander leiers soos JJ Burger en die sogenaamde Volksraadparty teengestaan. Hoofsaaklik weens hierdie onenigheid en die swak gesondheidstoestande van die Laeveld het Potgieter in 1847 noordwaarts getrek en Zoutpansbergdorp (Schoemansdal) aangelê.

Na die anneksasie van die Vrystaat, is verskeie vergaderings belê met die oog op groter eenheid en samewerking tussen die verskeie partye. Op vergaderings by Hekpoort in die Magaliesberg en Olifantsrivier was Potgieter en Pretorius albei teenwoordig, maar die Ohrigstadse Volksraad het hom afsydig gehou. Gelukkig het 'n belangrike vergadering in Mei op Derdepoort, naby die teenswoordige Pretoria plaasgevind. Hoewel Potgieter nie hier teenwoordig was nie, was beide die ander partye, asook baie ander burgers daar. Op hierdie vergadering is besluit om 'n *Verenigde Bond* van al die emigrante noord van die Vaalrivier tot stand te bring, onder 'n verteenwoordigende volksraad. Die gebeure hier by Derdepoort was dus

een van die belangrikste mylpale in die geskiedenis van Transvaal tot dié tyd (Kruger 1965: 241).

Hoewel die afsydigheid van Potgieter en sy aanhangers nie gerusstellend vir die goeie uitvoering van die besluite was nie, is daar op praktiese wyse probeer om kragte saam te snoer. Dit het ook geluk, want in die laaste maande van 1849 het Potgieter en Pretorius mekaar gevind. In September het die Volksraad op Krugerpost vergader. Die bestuur van die land is gereorganiseer, maar die Raad was nie ten gunste van die amp van hoofkommandant of kommandant-generaal nie. Nie-blanke onluste in die tyd op die wesgrens van Transvaal het die burgers egter die nodigheid van so 'n uitvoerende amp laat insien. Pretorius is nou weer deur die burgers by wyse van versoekskrifte na vore gebring.

Die saak is deur die Volksraad op sy drie vergaderings van 1850 behandel, maar die meerderheid was steeds teen die herinstelling van so 'n uitvoerende amp. In Januarie 1851 het die Volksraad 'n oplossing van die vraagstuk probeer vind in die benoeming van vier kommandante-generaal. Hulle was: Potgieter vir Zoutpansberg, Pretorius vir Magaliesberg en Potchefstroom, WF Joubert vir Lydenburg (wat Ohrigstad in 1850 as hoofplaas van die Trekkers in Oos-Transvaal vervang het) en JA Enslin vir Marico (Kruger 1965: 242). Al vier het onder die Transvaalse Volksraad gestaan en moes uitvoerende werk vir die Volksraad verrig. Hiermee het Pretorius, verreweg die bekwaamste en vernuftigste staatsman in Transvaal, gelukkig weer 'n wettige en besondere status verkry. En Transvaal sou spoedig so 'n staatsman nodig kry, want in hierdie selfde jaar het daar skielik vir Transvaal op die staatkundige gebied groot moontlikhede opgeduik.

Die Britse regering het in die binneland van sy Suid-Afrikaanse besittings in ernstige moeilikhede verstrik geraak. In Brits Kaffraria in die Oos-Kaap het die Agste Grensoorlog uitgebreek. Sir Harry Smith moes heelwat van sy militêre magte uit die Oranjerivier-Soewereiniteit terugtrek om hulp te verleen met die grensoorlog en opstandige koloniale Hottentotte. Sonder hierdie militêre steun kon majoor H Warden, Britse resident te Bloemfontein, nie die vrede met Mosjesj en sy Basoetoes handhaaf nie. In Junie 1851 word Warden by Viervoet deur die Basoetoes verslaan.

Na hierdie neerlaag het die Afrikaners in die Vrystaat, wat met die Britse regering niks te doen wou hê nie, 'n gulde geleentheid gesien om vry te kom van Britse gesag. Op 25 Augustus het van die inwoners 'n brief aan Andries Pretorius gerig waarin sy hulp en leiding gevra word in die poging om vry te kom van Britse oorheersing. Onmiddellik na ontvangs van hierdie skrywe het Pretorius op 8 September die toestande in die Soewereiniteit op 'n krygsraadvergadering te Magaliesberg laat bespreek. Die Krygsraad het besluit dat Pretorius en nog twee persone *een*

goede verstandhouding tusschen het Britsche gouvernement en de emigrante te weeg te brengen. In hulle pogings moet hulle trachten bloedstortingen voor te komen.

Pretorius het onmiddellik nadat hy volmag van die Krygsraad ontvang het, reeds op 9 September 1851, aan Warden geskryf en gevra vir onderhandelings sodat 'n goeie verstandhouding bespreek kon word. Omdat van Britse regeringskant aan die Agste Grensoorlog voorrang gegee moes word en die Britse kommissaris Hogge en Owen gevrees het dat Pretorius in die Vrystaat met die wapen sou inmeng, was hulle bereid om te onderhandel en sou hulle Pretorius by die Sandrivier, halfpad tussen Bloemfontein en die Vaalrivier, ontmoet. Hier is op 17 Januarie 1852 die *Sandrivier-konvensie* onderteken.

Die traktaat bevat nege artikels. In die eerste word die onafhanklikheid van die emigrante noord van die Vaalrivier erken. Hoewel Pretorius gepoog het om vir al die Trekkers noord van die Oranje onafhanklikheid te verkry, dit wil sê ook vir die Vrystaters, het dit hom nie geluk nie.

Dit verhinder egter nie dat die Konvensie van Sandrivier 'n geweldige mylpaal was in die staatkundige ontwikkeling van Suid-Afrika nie. Hier is een van die hoof doelstellings en groot ideale van die Groot Trek verwesenlik, naamlik dat Brittanje 'n Voortrekkerstaat as 'n onafhanklike Boererepubliek erken het. Sestien jaar vantevore het die Voortrekkers die Kaapkolonie verlaat om 'n eie, onafhanklike vaderland te vind. Sestien jaar lank het hulle doelgerig hulleself aan die strewe toegewy, nieteenstaande die feit dat die Britse owerhede volgehou het dat die Voortrekkers nie hulle Britse onderdaanskap kan neerlê nie. Daarom is hulle ook voortdurend as rebelle, opstandelinge en dies meer betitel. Nou egter, met die Sandrivier-konvensie is die soewereine onafhanklikheid van die Voortrekkers noord van die Vaalrivier erken. Uiteindelik is die doel van die Groot Trek verwesenlik. Vir die Transvalers wat hulle republiek vanaf September 1853 *De Zuid Afrikaansche Republiek* genoem het, was hierdie 'n grootse oomblik en gebeurtenis.

Een saak was egter nog nie in orde nie: Die Trekkers in die Soewereiniteit het nie hulle vryheid ontvang nie. Tot ontruiming van die gebied het die Imperiale regering reeds voor die Sandrivier-konvensie besluit, maar die omstandighede was nie geskik om nou reeds daaraan aandag te gee nie. Pretorius het probeer om die gebied by die Traktaat ingesluit te kry, maar die kommissaris, onder invloed van Sir H Smith, was nie bereid om die ontruiming van die gebied te oorweeg nie, hoofsaaklik omdat die Britse prestige 'n ernstige knou sou kry indien dit sou plaasvind. Die neerlaag teen die Basoetoes by Viervoet moes eers gewreek word. Nadat Mosjesj egter die Engelse weer 'n slag, die keer by Berea op 20 Desember 1852, gestuit het, was die Soewereiniteit se lot verseël. Nieteenstaande al die teenkating van die Britse element in die gebied, is die Konvensie van Bloemfontein op 23

Februarie 1854 geteken waarin die staatkundige onafhanklikheid van die gebied tussen die Oranje- en Vaalrivier deur Brittanje erken is. Die Republiek van die Oranje-Vrystaat het tot stand gekom.

Hiermee is alle binnelandse republieke noord van die Oranjerivier en wes van die Drakensberge nou deur Brittanje aanvaar en erken. Nou, na agtien tot twintig jaar na die aanvang van die Groot Trek, met die Bloemfontein-konvensie, is die Trek uiteindelik logies afgesluit. Met die totstandkoming van die Oranje-Vrystaat was die toekoms van die noordelike sustersrepubliek ook meer verseker as wat dit sou wees as dit alleen moes staan. Hoewel twee, in plaas van een Boere-republieke, sou dit geen hindernis wees om Boere-idees ten opsigte van regeeringsvorm en staatsinstellings, onderwys en politiek, ensovoorts te laat ontplooi nie. In Suid-Afrika was daar voortaan Boere-republieke en Britse kolonies.

KERKLIKE GEVOLGE

Op kerklike gebied sou die Sandrivier-konvensie ook sy invloed uitoefen. Die ideaal van 'n selfstandige kerk in 'n onafhanklike Voortrekkerstaat is gestimuleer en versterk. Die Transvalers het geredeneer: *Elk vrij en onafhanklijke volk, dat zijn eigen bestuur heeft, is ook verplicht zijn eigen kerklijk bestuur te regelen.*

Hoewel die Voortrekkers waarskynlik nie met hulle wegtrek uit die kolonie 'n onafhanklike kerkorganisasie in gedagte gehad het nie, is hulle as 't ware daartoe gedwing vanweë die feit dat die Kaapse Kerk afkeurend teenoor die Groot Trek gestaan het en geen predikant bereid was om saam te trek nie. Die gevolg hiervan was dat die Voortrekkers geen ander keuse gehad het nie as om, ter wille van hulle geestelike bearbeiding, maatreëls te tref wat maar die beste onder die omstandighede was nie. Die eerste belangrike stap wat hier gedoen is, was dat Piet Retief, na sy verkiesing as Trekleier in 1837, Erasmus Smit as predikant vir die Voortrekkers aangestel het.

Die selfstandigheid van die Voortrekkers op kerklike gebied word in Natal, kort na hulle aankoms en vestiging aldaar, verder bewys. Ds Daniel Lindley word deur die Volksraad aangestel tot predikant van die hele Voortrekkergemeenskap wat onder die gesag van die Volksraad resorteer. In hierdie hoedanigheid bedien ds Lindley die ganse gebied en die hele gemeenskap oos en wes van Drakensberge. Dit was ook tydens sy ampstermyn dat die Gemeente Potchefstroom in 1842 deur die Volksraad gestig is. Al hierdie kerklike reëlings geskied sonder enige toestemming, raadgewing en selfs medewete van die Kaapse Kerk. Afgesien van die feit dat die organisatoriese grense van die Kaapse Kerk tot die landsgrense van die Kaapkolonie beperk was, is dit uit bogenoemde duidelik dat die Voortrekkers self

die standpunt ingeneem het dat hulle 'n eie kerklike organisasie naas en saam met die staatkundige orde moes bou en dit ook gedoen het. Hierdie kerklike organisasie in die Voortrekkerrepubliek was dan ook volledig onafhanklik van die Kaapse kerklike organisasie (Storm 1984: 68, 89).

Die Potchefstroomse gemeente van die Voortrekkerkerk het sy selfstandige bestaan voortgesit nadat eers die Natalse en daarna die Vrystaatse deel van die onafhanklike Voortrekkerrepubliek deur Engeland geannekseer is, want saam met die staatkundige anneksasie het ook 'n kerklike anneksasie gegaan. So bepaal Sir H Smith in sy proklamasie van 14 Maart 1849: *The Dutch Reformed Churches within the districts will be under the supervision of the synod of that church in the colony.* Hierdie optrede is in 1850 kerklik afgehandel met die instelling van die Ring van Transgariëp deur die Kaapse Kerk en in hierdie Ring is die bestaande gemeentes in Natal en die Vrystaat opgeneem in die Kaapse organisatoriese band. Die gemeente in die Transvaal word nie eers genoem nie, wat as 'n verdere bewys gesien kan word dat die Kaapse Kerk self nie die gemeente gereken het as behorende by die Kaapse sinodale verband nie.

Voorgenoemde het nou beteken dat die enigste deel van die organisatoriese onafhanklik Voortrekkerkerk wat nog buite die Kaapse kerklike organisasie gestaan het, die Transvaalse lidmate was. In 1852 was hierdie lidmate in vier gemeentes, te wete Potchefstroom, Rustenburg, Lydenburg en Zoutpansberg georganiseer.

'n Groot behoefte het egter onder die Transvaalse Voortrekkers bestaan vir 'n eie leraar om voltyds onder hulle te woon en te werk. Daarom het hulle herhaaldelik beroepe op die Sinodale Kommissie van die Kaapse Kerk gemaak om die herderlose toestand te beëindig terwyl in die jare 1850-1851 drie beroepe op predikante uitgebring is. Hoewel die Kaapse Kerk aanvanklik baie traag op hierdie versoeke reageer het, as gevolg van verskeie redes (vgl Storm 1984: 152), het hierdie hele aangeleentheid pertinent ter sprake gekom in 1852, toe 'n amptelike deputasie van die Kaapse Kerk na die Voortrekkers gestuur is wat bestaan het uit di Andrew Murray jr en JH Neethling van Prins Albert.

Ds Neethling het op 'n vergadering, gehou te Potchefstroom in Mei 1852, namens die Kaapse Kerk gestel dat die deputasie sou help om 'n predikant na Transvaal te laat kom, maar dan sou die tot nog toe onafhanklike Transvaalse gemeentes bereid moes wees om ingelyf te word by die Kaapse kerklike struktuur. Dit was baie gevra van die Transvalers want hulle het noudat hulle staatkundige vryheid ontvang het, 'n al hoe hoër premie geplaas ook op kerklike onafhanklikheid. Die Republikeine was maar alte bang dat die seggenskap wat die Britse goewerneur gehad het, veral met die aanstelling van die predikante in die Kaapse Kerk, daartoe kon lei dat

hulle staatkundige vryheid aangetas kon word. *Burgerlijk vrij en onafhankelijk, wench en wij dit ook in het kerklijke*, was die Transvalers se leuse.

Egter bewus van die noodsaaklikheid van 'n geestelike leidsman en aangesien daar blykbaar geen ander weg was om 'n predikant vir Transvaal te bekom nie, het die Transvalers toegegee om die onafhanklikheid van die Voortrekkerkerk prys te gee. Maar hulle het die voorwaarde later as afpersing beskou.

Die inlywing van die Transvaalse Kerk is tydens die sinode van die Kaapse Kerk in Oktober 1852 goedgekeur. So is daar ook aan die Transvalers kennis gegee. Die kwessie van 'n eie predikant is egter uitgestel na 'n *volgende geleentheid*. Slegs 'n week later, op 5 November, het ds Dirk van der Hoff saam met sy vrou in die Kaap aangekom. In Nederland het prof Ulrich Lauts, 'n man wat hom besonder beywer het vir hulp aan die Voortrekkers, Dirk van der Hoff, bereid gevind om as predikant na Transvaal te gaan. In naam van die Volksraad het Lauts met Van der Hoff 'n ooreenkoms aangegaan om as predikant na die Voortrekkers in Transvaal vir ten minste vyf jaar te gaan.

Die koms van ds Van der Hoff het groot vreugde in Transvaal ontlok. Na soveel jare het die Transvaalse Voortrekkers uiteindelik 'n eie predikant gehad. Nadat dit kenbaar geword het dat die Voortrekkerkerk in Transvaal 'n eie predikant kon kry buite die Kaapse Sinode, het daar ook onmiddellik begin stemme opgaan om af te sien van die inlywing by die Sinode. Prominente figure in Transvaal het die vrees vir die *geestelike swaard* en die wens om eie kerksake self te behartig ten volle gedeel. Ook van kerkweë is die nodigheid van inlywing opnuut bevraagteken en is daar op 'n kerkraadsvergadering van 6 Junie 1853 te Potchefstroom besluit om *geen officieel antwoord te geven* op die inlywingsbesluite van die Kaapse Sinode voordat alle kerkrade in 'n Algemene Kerkvergadering nie daaroor geraadpleeg is nie.

Op die eerste Algemene Kerkvergadering van die Transvaalse Kerk wat op 8 Augustus 1853 te Rustenburg gehou is, is daar met eenparige stemme besluit om die inlywing onder die Kaapse Sinode nie goed te keur nie. Die hoofrede was dat die Kerk in die Kaapkolonie onderworpe was aan 'n Engelse owerheid wat ook seggenskap in kerklike aangeleenthede gehad het. Daar is geoordeel dat dit 'n bedreiging was vir die onafhanklikheid van die Voortrekkerrepubliek. Verder is gesê dat die Kaapse Kerk nie 'n predikant vir Transvaal voorsien het nie.

Op 22 November 1853 het die Algemene Kerkvergadering sowel as die Volksraad weer vergader om hierdie saak nog eens te bespreek. Beide groepe het die besluit van die vorige kerkvergadering weer met eenparige stemme bekragtig en die inlywing is nie goedgekeur nie. Die kerk in die Zuid-Afrikaanische Republiek het besluit om *als eene onafhanklike kerk onder haar eigen bestuur* voort te bestaan.

Omdat kerk en volk ten nouste saam geleef het en die kerk die ideale van die volk op staatkundige terrein gedien het, het die onafhanklikheid by Sandrivier verkry, beslis daartoe bygedra om die kerklike voormanne te lei om selfstandig en onafhanklik op te tree. Andersins is maar net bekragtig dat die kerk wat onder die Voortrekkers en ook daarna onafhanklik gefunksioneer het, al was dit onder moeilike omstandighede en grotendeels sonder 'n eie predikant, in die Transvaalse gebied gehandhaaf sou word. Deur inlywing by die Kaapse Sinode te verwerp, is niks meer gedoen as om die historiese lyn voort te sit wat sedert die aanvang van die Groot Trek bestaan het nie, naamlik 'n kerk, onafhanklik en selfstandig ingerig, los van die Kaaps-Britse invloed en gegrond op die Voortrekkerideaal van *burgerlijk vrij en onafhanklik, wenschen wij dit ook in het kerklijke*.

Ook die kerk het sy Groot Trek voltooi.

Literatuurverwysings

- BIRD, J 1920. *Annals of Natal*, Volume 1. Cape Town: Maskew & Muller.
- DUVENHAGE, GDJ 1981. *Van die Tarka na die Transgariëp*.
- DUVENHAGE, GDJ 1987. *Die Groot Trek*, Deel 2.
- KRUGER, DW 1965 (red). *Geskiedenis van Suid-Afrika*. Nasou Beperk.
- LIEBENBERG, BJ 1977. *Andries Pretorius in Natal*, Academica.
- MALAN, JH 1929. *Die opkoms van 'n Republiek of die geskiedenis van die Oranje Vrystaat tot 1863*.
- MULLER, CFJ 1968. *500 Jaar Suid-Afrikaanse Geskiedenis*. Academica.
- NATALSE ARGIEFSTUKKE. Natal no 1: 82, art 5-10.
- STORM, JMG 1984. *Die Voortrekkerkerk*. DD-proefskrif, Universiteit van Pretoria.
- VOORTREKKER ARGIEFSTUKKE. Kopiebrief, R 85/41.
- VENTER, C 1985. *Die Groot Trek*. Kaapstad: Don Nelson. (Erfenisreeks.)